

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ЦИБУЛЯК-КУСТЕВИЧ АННА СТЕПАНІВНА

УДК 347.97/.99(477)

МИРОВА ЮСТИЦІЯ

12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент **Вільчик Тетяна Борисівна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Руденко Микола Васильович**, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, завідувач кафедри правосуддя, Заслужений юрист України;

– кандидат юридичних наук, професор **Письменний Дмитро Петрович**, Національна академія внутрішніх справ, професор кафедри кримінального процесу, Заслужений юрист України.

Захист відбудеться 17 травня 2016 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано 15 квітня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Зміни, що відбуваються сьогодні в Україні у зв'язку з обранням європейського вектору розвитку, нестабільна суспільно-політична ситуація, кризове соціально-економічне становище, постійне збільшення кількості звернень наших громадян до Європейського суду з прав людини зумовлюють об'єктивну необхідність удосконалення судівництва в напрямі забезпечення доступності правосуддя (з усіма його елементами) шляхом оптимізації існуючої судової системи, з метою наближення її до населення і забезпечення реальної можливості безперешкодного звернення до суду та ефективного захисту порушених прав.

Досягнення вказаної мети можливе, зокрема, шляхом запровадження інституту мирової юстиції, який зародився в XIV ст. в Англії, за судовою реформою 1864 р. був введений на території Російської імперії (та її українських губерній) і на сьогодні функціонує в Бельгії, Великій Британії, Греції, Італії, Іспанії, Росії, США, Люксембурзі, Ізраїлі, Туреччині, Австралії, Канаді та інших країнах, у яких його призначенням, як правило, є реалізація принципу доступності правосуддя шляхом скорочення строків та спрощення процедури розгляду малозначних чи нескладних справ. При цьому, ефективність реалізації даного призначення доведено в багатьох зарубіжних країнах.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників: а) теорії держави і права та конституційного права: С.С. Алексєєва, Ю.С. Шемшученка, В.Є. Чиркіна; б) судового права: О.Б. Абросімової, В.В. Городовенка, В.В. Кривенка, Р.О. Куйбіди, О.М. Овчаренко, І.Є. Марочкіна, Л.М. Москвич, І.В. Назарова, С.Г. Штогуна; в) організації та діяльності мирового суду, створеного за судовою реформою 1864 року: К.Н. Анненкова, Й.В. Гессена, В.Л. Ісаченка, М.А. Неклюдова, Є.О. Нефедьєва, І.І. Полякова, І.Я. Фойницького, Д.А. Шигалія; г) сучасної мирової юстиції Росії: Т.Ф. Арабової, С.В. Александрова, Н.М. Апостолової, В.В. Дорошкова, М.О. Колоколова, Н.В. Купріянович, С.В. Лонської, А.О. Нелюбіної, С.Г. Павлікова, Р.Б. Панченко, О.М. Сачкова, Я.Б. Смирнової, Р.М. Шатовкіної, І.Г. Шаркової, О.М. Шеменьової, М.А. Четяна; д) перспектив запровадження інституту мирової юстиції в Україні: О.В. Гетманцева, В.М. Кампа, С.Ф. Мироненка, С.В. Прилуцького, В.Я. Тація, М.І. Хавронюка, О.Г. Яновської, М.М. Ясинка й інших учених.

Попри те, що протягом останніх років вітчизняні правознавці все

частіше згадують про мирові суди та мирових суддів, їх доробки присвячені окресленню загальних пропозицій щодо окремих аспектів впровадження мирової юстиції і стосуються здебільшого історичного та зарубіжного досвіду її функціонування, а комплексна теоретична модель цього інституту (як частини судової влади) взагалі відсутня. Це зумовлює актуальність обраної теми та ґрунтового аналізу ряду питань.

Нормативно-правовим підґрунтям дисертації є Конституція України, міжнародні акти, ратифіковані Верховною Радою України, Рекомендації Ради Європи та Висновки Європейської комісії з ефективності правосуддя, закони й підзаконні акти України, законодавство окремих зарубіжних країн, які регулюють діяльність місцевих судів, мирових судів і суддів.

Емпіричну базу дослідження становлять: а) аналітичні дані щодо стану здійснення правосуддя вітчизняними місцевими судами та мировими судьями Російської Федерації; б) результати опитувань суддів місцевих загальних судів; в) статистичні дані Європейського Союзу та Європейської Комісії з ефективності правосуддя щодо європейських судових систем; г) узагальнення практики та рішення Європейського суду з прав людини щодо визначення розміру «суттєвої шкоди» як критерію прийнятності заяв.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого згідно з планом наукових досліджень кафедри та є складовою частиною комплексної цільової програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тему роботи затверджено вченою радою Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 8 від 18 березня 2011 р.).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в розробці комплексної науково обґрунтованої концепції інституту мирової юстиції для можливості впровадження у правову систему України.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *задачі*:

- визначити правову природу мирової юстиції;
- охарактеризувати світові моделі мирової юстиції;
- виокремити теоретико-правові передумови впровадження мирової юстиції в Україні;
- визначити місце мирових судів у державному механізмі загалом та судовій системі зокрема;
- сформулювати авторське визначення та встановити

співвідношення термінів «мировий суддя», «мировий суд», «мирова юстиція»;

– розробити пропозиції щодо вимог до кандидата на посаду мирового судді України та запропонувати оптимальний порядок зайняття ним посади;

– окреслити перспективи організаційно-правового забезпечення мирових судів України;

– розробити пропозиції щодо компетенції мирових судів України та процедурних механізмів відправлення ними правосуддя.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у ході функціонування мирової юстиції.

Предмет дослідження – мирова юстиція.

Методи дослідження. У дисертації використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи. Загальний діалектичний метод застосовано для наукового пізнання мирової юстиції через виявлення її сутності, структури, завдань, функцій та ознак, а також при дослідженні місця мирового суду в державному правовому механізмі загалом та судовій системі зокрема. Використання історичного методу дало можливість дослідити історичні традиції та соціокультурні корені мирової юстиції, визначити вплив історичних подій на її розвиток. Поєднання історичного і порівняльно-правового методів дозволило типізувати моделі мирової юстиції і визначити особливості та загальні ознаки мирових судів у різних країнах і на різних історичних етапах. Методи аналізу і синтезу застосовано у процесі дослідження змісту мирової юстиції та її основних структурних елементів. Логіко-семантичний метод сприяв визначенню понять «мировий суд», «мировий суддя», «мирова юстиція». Метод аналогії та моделювання застосовано при конструюванні оптимальної моделі мирової юстиції та її складових. Системно-структурний метод дав змогу дослідити мирову юстицію як системне явище з одночасним аналізом особливостей та формулюванням пропозицій щодо кожного з її базових елементів; формально-юридичний метод використано для аналізу теоретико-правових передумов упровадження цього інституту в судову систему України та при розробленні пропозицій до законодавства; соціологічний – при проведенні анкетування суддів та опрацюванні його результатів; статистичний – при визначенні навантаження на суддів місцевих загальних судів і його зіставленні з навантаженням суддів місцевих спеціалізованих судів, дослідженні окремих статистичних даних організації та діяльності судової влади європейських держав.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першою в Україні науковою працею, в якій розроблено комплексну наукову концепцію, що включає в себе теоретичні, організаційні та процедурні механізми впровадження мирової юстиції в Україні, зокрема:

вперше:

– обґрунтовано правову природу мирової юстиції як інституту судової влади, що покликаний забезпечити доступність правосуддя та зниження рівня конфліктності на місцях шляхом здійснення правосуддя в малозначних і нескладних справах мировими судами із застосуванням особливої процесуальної форми та з орієнтацією на мирне вирішення;

– запропоновано комплекс пропозицій щодо організаційно-правових аспектів запровадження мирової юстиції в Україні: обґрунтовано доцільність упровадження мирових судів як складової судової системи (а не місцевого самоврядування чи альтернативного способу розв'язання спорів), розроблено пропозиції щодо вимог до кандидата на посаду мирового судді (з акцентуванням уваги на професійності мирового судді як обов'язкової умови його діяльності та вимозі проживання в межах області як цензі, що надає преференції), порядку обіймання ним посади, досліджено механізми організаційно-правового забезпечення мирових судів;

– напрацьовано систему практичних рекомендацій щодо процедурних аспектів запровадження мирової юстиції в Україні, які враховують особливості даного інституту. Зокрема аргументовано, що при законодавчому встановленні компетенції мирових судів варто керуватися такими критеріями: 1) малозначність справ; 2) складність справ; 3) потенційна можливість мирного врегулювання – примирний потенціал. Доведено необхідність закріплення в законодавстві України двох напрямів диференціації процесуальної форми діяльності мирового суду: спрощення та примирення, а також розроблено основні правила проведення примирних процедур у мировому суді;

– обґрунтовано, що спрощенню проваджень у справах, підвідомчих мировому суду, можуть слугувати, зокрема, особливий порядок звернення до суду (зменшення кількості обов'язкових реквізитів документів-звернень, попередня реєстрація, заповнення типових бланків (письмових і розміщених на інтернет-сайті суду)) та постановлення судових рішень, обмеження строків й обсягу певних процесуальних дій, правило «одного засідання», комп'ютерні технології забезпечення розгляду судових справ;

– доведено доцільність створення Міжнародного мирового суду,

що узагальнюватиме практику та надаватиме рекомендації з питань застосування суддями, які наділені національним законодавством відповідними повноваженнями, примирних процедур, а також вирішуватиме незначні міжнародні спори;

удосконалено:

– сутність категорії «мирова юстиція» через розкриття таких складових її змісту, як: 1) інституційність – пояснює природу та призначення цього явища; 2) матеріальність – окреслює особливості справ (малозначні, нескладні); 3) організаційність – вказує на наявність спеціальних органів (мирових судів) і посадових осіб (мирових суддів) для вирішення даних справ та їх місце у судовій системі; 4) функціональність – висвітлює процесуальний порядок розгляду справ (спрощені та примирні процедури);

– термінологічні питання мирової юстиції: підкреслено необхідність врахування комплексного підходу при визначенні понять «мировий суд» і «мировий суддя» з акцентом на їх взаємозв'язок, взаємозалежність та недоцільність ототожнення; для позначення процесу здійснення примирних функцій суддею запропоновано застосування терміна «судове примирення», а не «судова медіація»; уточнено питання найменування судових установ: у їх назві має бути прив'язка до ланки і рівня, спеціалізації і території розташування суду (з вказівкою області);

– класифікацію факторів, що зумовлюють необхідність створення і функціонування мирових судів як складової судової системи в Україні, до яких належать: значна історико-правова спадщина функціонування мирових суддів та їх прототипів на території України; необхідність реформування системи місцевих судів та одностайність наукової спільноти у спроможності мирових судів саме як складової судової системи вирішити значну частину проблем судової влади; закріплення в міжнародних актах рекомендацій щодо необхідності забезпечення реального доступу до правосуддя через спрощення процедур, заохочення до примирення (у тому числі суддями), прискорення провадження, скорочення судових витрат, упровадження особливих процедур для спорів за позовними вимогами на незначні суми; позитивний досвід функціонування мирових судів зарубіжних країн як складової судової системи;

– визначення структури мирової юстиції, зокрема доведено, що мирова юстиція як інститут судової влади становить єдність таких елементів: 1) мирові суди (органи мирової юстиції); 2) мирові судді (посадові особи мирових судів); 3) законодавчо закріплена сукупність

повноважень мирових судів та діяльність із їх реалізації;

– перелік справ, що мають належати до підвідомчості мирових судів, зокрема: 1) цивільні: а) позовного провадження, що характеризуються малозначністю та низьким рівнем складності; б) наказного провадження; в) окремого провадження; 2) кримінальні (за винятком справ стосовно неповнолітніх): а) приватного обвинувачення; б) щодо кримінальних проступків; 3) про адміністративні правопорушення, що належать до компетенції судів;

набули подальшого розвитку:

– обґрунтування доцільності впровадження мирових судів в Україні як різновиду (найнижчого рівня) місцевих загальних судів, апеляційною інстанцією для яких мають виступати апеляційні загальні суди;

– положення про те, що активна участь представників судової влади в примиренні сторін спору є потрібним рішенням для нашої країни, а найбільшим потенціалом у реалізації судового примирення наділені мирові судді;

– дослідження оптимального варіанта побудови мирових судів в Україні; аргументовано, що визначальним має бути саме адміністративно-територіальний критерій з урахуванням розпочатої адміністративно-територіальної реформи.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у:

– *нормотворчій діяльності* – для розроблення і прийняття пакету нормативно-правових актів, необхідних для впровадження інституту мирової юстиції, внесення відповідних змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та чинного законодавства (Кримінального процесуального та Цивільного процесуального кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення);

– *науково-дослідницькій роботі* – для подальшого дослідження в напрямі вдосконалення судової влади та впровадження мирової юстиції;

– *навчальному процесі* – для вивчення у вищих навчальних закладах курсів організації судових та правоохоронних органів, кримінального і цивільного процесів, судового права й інших; підготовки посібників і методичних рекомендацій з цих курсів.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, викладені в дисертації, оприлюднено на Науково-практичній конференції «Кримінальний процес України в контексті європейських стандартів судочинства» (м. Київ, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Правове життя: сучасний стан

та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 2008); Науково-практичному семінарі молодих учених та здобувачів «Проблеми судової реформи в Україні» (м. Харків, 2008), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українське правосуддя: Здобутки та перспективи» (м. Чернівці, 2008); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Осінні юридичні читання» (м. Харків, 2008), Міжнародних науково-практичних конференціях: «Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 2014), «Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні» (м. Харків, 2014).

Публікації. Основні теоретичні й практичні результати дисертації відображено в шести статтях, чотири з яких опубліковані у наукових фахових виданнях України та дві у міжнародних наукових виданнях, а також у тезах восьми наукових доповідей.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (441 найменування) та восьми додатків. Повний обсяг дисертації становить 275 сторінок, з яких основний текст – 190 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, розкрито мету та задачі, об'єкт і предмет, методи дослідження, окреслено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо апробації результатів дослідження та публікацій.

Розділ 1 «Передумови запровадження мирової юстиції в Україні: історичний та порівняльно-правовий аналіз» включає три підрозділи, у яких досліджено теоретичні положення мирової юстиції.

У *підрозділі 1.1 «Світові моделі мирової юстиції»* з'ясовано, що моделі мирових судів у різних правових системах надзвичайно відмінні. З моменту зародження досліджуваного інституту до сьогодні він був частиною правової системи багатьох країн на різних етапах історичного розвитку з безліччю варіацій функціонування. Зазначено, що основні ознаки, які притаманні мировим суддям Англії (виконання мировим суддею адміністративно-судових функцій, формування суддівського корпусу на напівпрофесійній основі), науковою доктриною було об'єднано поняттям «класична (англійська) модель мирової юстиції». Грунтуючись на англійській моделі, багато країн Європи адаптували цей інститут до власних правових традицій та особливостей судової системи. Зокрема, Франція наділила його іншим устроєм (на мирові суди, що формувалися на напівпрофесійній основі, покладено виконання

суто судових функцій), а тому така модель мирової юстиції отримала визнання як «континентальна (французька)». Модель організації мирових судів, за якої суд складається із суддів-професіоналів, котрі виконують судові або адміністративно-судові функції отримала в науці назву «змішана модель мирової юстиції». Акцентовано, що таких критеріїв як вид державної діяльності, що здійснюється органами мирової юстиції та кадровий склад останніх (професійний чи напівпрофесійний) цілком достатньо для орієнтування у світовому різноманітті підходів до організації мирових судів, а надмірне розширення підстав класифікації розмиває систему.

Обґрунтовано необхідність створення Міжнародного мирового суду для вирішення незначних міжнародних спорів, забезпечення певної єдності (наскільки це можливо, зважаючи на відмінності правових систем і традицій судочинства) в застосуванні національними судами (мировими, місцевими) примирних процедур і відновлення первинного призначення мирової юстиції шляхом надання відповідних роз'яснень та рекомендацій. Узагальнено підстави запровадження цього органу.

У *підрозділі 1.2 «Правова природа мирової юстиції»* розкрито правову природу мирової юстиції як інституту судової влади. У результаті дослідження різних підходів до визначення понять «мировий суд», «мировий суддя», «мирова юстиція» сформульовано авторські визначення вказаних категорій. На основі семантичного аналізу термінів «мир», «мировий» узагальнено, що стосовно терміна «мирова юстиція» вони демонструють, що: а) мирова юстиція є найбільш наближеним до суспільства інститутом; б) суспільство бере участь у формуванні корпусу мирових суддів; в) корпус мирових суддів формується із числа громади, оскільки існує ценз осілості; г) завданням мирової юстиції є зниження рівня конфліктності на місцях; д) правосуддя мировими судами здійснюється з орієнтацією на мирне вирішення справ.

На основі аналізу енциклопедичного визначення поняття «інститут» зроблено висновок про те, що саме через цю категорію сутність такого комплексного феномена, як мирова юстиція, визначається найбільш точно. І оскільки остання виконує функцію (повноваження) судової влади, її визначено як «інститут судової влади». Зазначено, що оскільки інститут судової влади є одним з інститутів держави, а органи мирової юстиції покликані виконувати не просто одну з функцій держави, а функцію правову і на основі права, мирову юстицію слід розуміти як інститут державно-правовий. Зроблено висновок, що мировій юстиції як інституту судової влади притаманні як загальні із судовою владою завдання, ознаки, принципи і функції, так і

спеціальні. Підкреслено, що мировий суд спроможний забезпечити всі аспекти доступності правосуддя: територіальний, фінансовий, темпоральний, процедурний, соціальний. Функції мирової юстиції розглянуто у двох аспектах: 1) діяльність мирового суду щодо здійснення правосуддя; 2) роль мирової юстиції в суспільстві. Надано перелік та розкрито зміст даних функцій. Узагальнено ознаки, що відображають сутність мирової юстиції. Зауважено, що навіть у тому випадку, коли відокремлена структура судової влади, що відповідає ознакам мирової юстиції позначається іншим терміном, за своєю сутністю її доречно визначати як «мирову юстицію».

У підрозділі 1.3 «*Теоретико-правове обґрунтування необхідності впровадження інституту мирової юстиції в Україні*» узагальнено, що мирова юстиція є невід’ємним атрибутом становлення української державності. Характер функціонування мирових суддів на території України в історичному аспекті поділено на два види: 1) квазісудовий (процедури полюбовного врегулювання спору здійснювали несудові органи); 2) класичний (сформований за аналогами запроваджених у Великій Британії мирових суддів, що діяли як окрема ланка в межах судової системи). Підкреслено, що унікальність сучасної історії мирової юстиції в нашій країні полягає в тому, що протягом усього процесу реформування судової системи в Україні науковці та законодавець час від часу повертаються до ідеї запровадження мирових суддів.

Здійснено аналіз вітчизняних законопроектів, що передбачали впровадження та функціонування мирових суддів і суддів, а також досліджено норми міжнародних нормативно-правових актів, що можуть слугувати правовою передумовою для утворення мирової юстиції в Україні. Зважаючи на сучасне становище судової влади, особливості, результати та нормативне підґрунтя вітчизняних судових реформ, міжнародні стандарти й статистичні дані організації судових систем європейських країн, акцентовано увагу на проблемах, які можна вирішити завдяки успішному функціонуванню мирової юстиції, розглянуто їх як теоретичні передумови впровадження даного інституту.

Розділ 2 «Організаційно-правові аспекти запровадження мирової юстиції в Україні» містить три підрозділи, в яких окреслено організаційно-правові аспекти імплементації інституту мирової юстиції у вітчизняну правову систему.

У підрозділі 2.1 «*Місце мирового суду в судовій системі України*» погляди вітчизняних науковців різних галузей права щодо потенційного місця мирових суддів у державному механізмі України узагальнено у три групи: альтернативна – мирові суди розуміються як альтернативний

спосіб розв'язання спорів; державницька – мирові суди розглядаються як складова судової системи; перехідна – впровадження мирових судів у судову систему пропонується після апробації громадських мирових суддів (посадових осіб територіальних громад). Аргументовано позицію, що потребам вітчизняного судоустрою та історичному й зарубіжному досвіду функціонування мирової юстиції найбільше відповідає державницький підхід, оскільки мирові судді в громадському чи перехідному форматі (окрім низки наведених у розділі недоліків) неспроможні реалізувати головне призначення мирової юстиції – наближення правосуддя до громадян, оскільки правосуддя – це, власне, державна діяльність, а делегування функцій судів іншим органам чи посадовим особам заборонено ст. 124 Конституції України.

Визначаючи місце мирових судів у судовій системі держави і, зокрема, суду, до якого оскаржуватимуться їх рішення, зазначено, що розв'язання цієї проблеми не повинно ускладнювати простоти та швидкості процедури судового розгляду справ мировими суддями, а також має гарантувати тому учаснику правовідносин, який не задоволений рішенням мирового суду, можливість його перегляду. Спростовано твердження про недоречність оскарження незначних справ.

У підрозділі 2.2 *«Вимоги до мирових суддів та порядок зайняття ними посади»* досліджено особливості правового становища мирового судді та запропоновано перелік вимог до кандидата на цю посаду. Аргументовано, що мировий суддя має бути професійним; психоемоційний розвиток особи, яка не досягла віку 25 років, не є достатнім для здійснення надвідповідальної функції правосуддя, а його реалізація особами з незначним стажем професійної діяльності не відповідає високому статусу суду. На основі аналізу законодавчої процедури призначення суддів на посаду, правових традицій формування суддівського корпусу мирової юстиції, переваг і недоліків виборного й призначуваного начал наділення суддів повноваженнями, враховуючи всебічне спрощення різних сторін організації і діяльності мирової юстиції, обґрунтовано пропозиції до порядку призначення на посаду мирового судді. Зазначено, що такий порядок, з одного боку, нерационально обтяжувати надмірною кількістю етапів, а з іншого – повинен забезпечувати як перевірку рівня професійної підготовки кандидата, так і вдалу імплементацію виборного начала. Водночас підкреслено, що на сьогодні участь громади в доборі кандидатів на посаду мирового судді (як один з етапів їх призначення) є поглядом у майбутнє, оскільки має серйозні моральні (психологічні) перешкоди.

У підрозділі 2.3 «*Організаційно-правові аспекти забезпечення діяльності мирових судів*», ґрунтуючись на принципі єдності судової системи, визначено, що організаційне забезпечення діяльності мирових судів має регламентуватись нормами Розділу XI Закону України «Про судоустрій і статус суддів». На основі аналізу переваг та недоліків адміністративно-територіального і географічного критеріїв розбудови системи судів, концептуальних засад започаткованої в Україні адміністративно-територіальної реформи зроблено висновок про те, що вирішальним у побудові мирових судів в Україні має бути адміністративно-територіальний критерій. Інституціоналізація мирових судів в адміністративних центрах об'єднаних територіальних громад та поширення їх юрисдикції на територію базового рівня адміністративно-територіального устрою – громад здатна максимально забезпечити територіальну наближеність судів до населення та оптимальне поєднання критеріїв доступності судів і незалежності суддів.

На основі вивчення статистичних даних європейських країн щодо кількості професійних суддів та судів, що спеціалізуються на розгляді дрібних справ, кількості професійних суддів в Україні та прогнозованої кількості громад зроблено висновок про те, що у випадку, якщо в кожному мировому суді України працюватиме один мировий суддя, кількість професійних суддів України відповідатиме середньому для країн Європи показнику. Для вирішення питання заміщення мирового судді в разі його тимчасової відсутності чи відводу запропоновано запровадити посаду почесного мирового судді, надано пропозиції щодо порядку формування списку таких суддів та призначення почесного мирового судді, який замінчатиме того чи іншого мирового суддю.

Розділ 3 «Процедурні аспекти запровадження мирової юстиції в Україні» складається з двох підрозділів, у яких сформульовано авторське бачення процедурних механізмів відправлення правосуддя мировими судами в Україні.

У підрозділі 3.1 «*Підвідомчість справ мировим судам*» визначено перелік справ, котрі слід віднести до компетенції мирових судів України. При окресленні спорів, що можуть розглядатися в порядку спрощеного провадження, використовуються поняття «малозначні» та «нескладні» справи. Автор підтримує необхідність імплементації Європейської процедури врегулювання спорів з незначною сумою позову. Однак, на основі аналізу й співставлення даних Євростату щодо коефіцієнту грошового еквіваленту розміру дрібних позовів, обґрунтовує доцільність її застосування в Україні для справ до 10 мінімальних заробітних плат, а справи із ціною позову понад 30

мінімальних заробітних плат не включати до компетенції мирових судів.

Наголошено, що одним з обов'язкових етапів упровадження мирової юстиції має бути офіційне затвердження коефіцієнтів складності справ та відповідного їм переліку спорів. На підставі аналізу позицій суддів національних судів, членів Європейського Парламенту, Ради Європи, українських та зарубіжних вчених щодо переліку складних спорів, виділено спільне у підходах до вирішення вказаного питання. Підкреслено, що остаточне утвердження такого переліку має відбуватись з урахуванням думки суддів загальних судів. Пропозиції стосовно переліку кримінальних справ висловлено на основі аналізу факторів, що впливають на складність справ, історичних і світових тенденцій закріплення компетенції мирових судів, думок суддів, які взяли участь у проведеному дисертантом анкетуванні.

У *підрозділі 3.2 «Особливості відправлення правосуддя мировими судами»* розглянуто функціональні особливості організації мирової юстиції та виділено два варіанти індивідуалізації процедури відправлення правосуддя в мировому суді: примирення і спрощення.

У *пункті 3.2.1 «Спрощення як напрям диференціації процесуальної форми проваджень у мировому суді»* наголошено, що така диференціація має визначатись з обов'язковим урахуванням певних меж (недопущення порушення права на судовий захист й основних гарантій такого права). Запропоновано підстави і правила розгляду мировим судом цивільних справ позовного провадження в порядку спрощеного провадження залежно від ціни позову. Підкреслено, що підвищення оперативності розгляду справ у мирових судах слід здійснювати не шляхом скорочення процесуальних строків, а через спрощення або скасування тих чи інших елементів процесуальної форми. Запропоновано варіанти такого скорочення.

У *пункті 3.2.2 «Судове примирення як напрям диференціації процесуальної форми проваджень у мировому суді»* зазначено, що головним напрямом прискорення та спрощення судової процедури розгляду мировим суддею справ слід вважати найбільш повне закріплення в законодавстві та ефективне використання суддею і всіма учасниками засобів, що необхідні для розширення практики примирення сторін. На підставі здійсненого дослідження вітчизняного історичного досвіду та світової практики активної участі представників судової влади в примиренні сторін спору, аргументів та контраргументів даного процесу обґрунтовано, що мировому судді України слід надати процесуальні важелі реалізації судового примирення щодо спорів, які наділені примирним потенціалом. Запропоновано основні правила

примирних процедур у мирового судді. Наголошено на доцільності продовження наукового пошуку в сфері диференціації кримінальної та цивільної процесуальних форм у означеному напрямі.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі дослідження зарубіжного та національного досвіду організації й діяльності органів мирової юстиції, а також аналізу вітчизняних проблем судової влади розроблено комплексну наукову концепцію впровадження інституту мирової юстиції в Україні, підготовлено Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження мирової юстиції» для можливості імплементації даного інституту у вітчизняну правову систему. До найбільш важливих наукових та практичних результатів, які досягнуто автором, належать наступні висновки:

1. Мирова юстиція за своєю правовою природою є державно-правовим інститутом, оскільки: виконує функцію однієї з гілок державної влади – судової; має своє функціональне призначення (урегулювання побутових конфліктів з орієнтацією на їх мирне розв'язання); є відносно відособленою частиною державної структури, що володіє певною «автономією» (представлена мережею спеціально створених органів – мирових судів, володіє власними засобами реалізації судових повноважень (спрощені та примирні процедури), особливою компетенцією (малозначні, нескладні справи)); покликана виконувати особливу функцію держави – функцію правосуддя.

2. Моделі мирової юстиції в різних правових системах надзвичайно відмінні, й однозначного зв'язку між порядком формування мирових судів, професійністю суддів, їх компетенцією, порядком розгляду справ немає. Однак до сутнісних ознак, що об'єднують це різноманіття моделей, можна віднести: спрямованість на забезпечення доступності правосуддя та зниження рівня конфліктності на місцях; визнання мирових судів складовою судової системи та їх найбільша територіальна близькість до суспільства; малозначність справ, що вирішуються органами мирової юстиції, спрощений порядок їх розгляду.

3. До теоретико-правових передумов упровадження мирової юстиції в Україні як складової судової влади належать: значна історична спадщина функціонування мирових суддів та їх прототипів на території України; необхідність реформування системи місцевих судів та однакостайність наукової спільноти у спроможності мирових судів саме як складової судоустрою подолати ряд проблем судової влади; позитивний

досвід функціонування мирових судів зарубіжних країн як складової судової системи; закріплення в міжнародних актах рекомендацій щодо забезпечення реального доступу до правосуддя через: спрощення процедур, заохочення до примирення (у тому числі суддями), прискорення проваджень, скорочення судових витрат, упровадження особливих процедур для спорів на незначні суми.

4. Місце мирових судів у судовій системі України доцільно визначити таким чином: мирові суди є різновидом місцевих загальних судів, не створюють додаткову ланку судової системи України; утворюються в адміністративних центрах об'єднаних територіальних громад; другою інстанцією для них виступають апеляційні загальні суди; покликані виконувати як загальні для всіх судів завдання і функції, так і спеціальні; входять до єдиної системи судів загальної юрисдикції України, що в контексті ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» забезпечується низкою гарантій.

5. Сформульовано авторські визначення ключових дефініцій інституту мирової юстиції. Мирова юстиція – це інститут судової влади, що покликаний забезпечити максимальну доступність правосуддя та зниження рівня конфліктності на місцях шляхом здійснення правосуддя в малозначних, нескладних справах мировими судами з орієнтацією на мирне вирішення справи із застосуванням особливої процесуальної форми (спрощених, примирних процедур). Мировий суд – це орган мирової юстиції, різновид місцевих загальних судів, до підвідомчості якого належить розгляд та вирішення малозначних, нескладних категорій справ, визначених законодавством, для досягнення цілей мирової юстиції (забезпечення максимальної доступності правосуддя і зниження рівня конфліктності на місцях) та характерними їй способами (застосування спрощених і примирних процедур). Мировий суддя – це посадова особа мирового суду, яка наділена повноваженнями здійснювати правосуддя в малозначних, нескладних справах, визначених законодавством, з орієнтацією на їх мирне вирішення для досягнення цілей мирової юстиції. Недопустимим є отождоження понять «мировий суддя», «мировий суд», «мирова юстиція».

6. Особливість правового становища мирового судді зумовлюється специфікою таких елементів його правового статусу, як вимоги до кандидата на посаду мирового судді (рівень професійності та ценз осілості), порядок зайняття посади (вибори чи призначення) та ступінь допустимої активності у процесі примирення сторін. Відповідно до обґрунтованої доцільності впровадження мирової юстиції саме як складової судової влади, правовий статус мирового судді України має

бути єдиним зі статусом суддів судів загальної юрисдикції України. Вимоги до кандидата на посаду мирового судді повинні обумовлюватись специфікою здійснюваних ним функцій (навіть у випадку підвищення вимог до суддів районних судів) та бути такими: громадянство України, вік – 25 років, вища юридична освіта та стаж роботи в галузі права не менш як три роки, ценз осілості (у межах України) – не менш як 10 років та володіння державною мовою. Таким, що надає переваги в разі проведення конкурсу на посаду мирового судді, має бути ценз осілості в межах тієї області, в якій працюватиме мировий суддя. З порядку призначення на посаду мирового судді слід виключити стадії проходження спеціальної підготовки та складення кваліфікаційного іспиту, натомість рівень професійної підготовки визначатиметься за результатами відбіркового іспиту.

7. Вирішальним у побудові мережі мирових судів в Україні має бути адміністративно-територіальний критерій, покладений в основу розпочатої адміністративно-територіальної реформи. У зв'язку з цим, місцеві загальні суди мають поділитись на два рівні: мирові, що функціонуватимуть у межах базового рівня адміністративно-територіального устрою – об'єднаних територіальних громад; районні, що діятимуть у межах другого рівня адміністративно-територіального устрою – районів. Штатну кількість мирових суддів слід визначати з урахуванням низки факторів, однак за загальним правилом, у кожному мировому суді працюватиме один мировий суддя, на якого покладатимуться повноваження голови даного суду. Організаційне забезпечення мирових судів має покладатись на Державну судову адміністрацію, а обов'язковою умовою їх функціонування слід визнати наявність апарату мирового суду. Будівля мирового суду повинна відповідати вимогам, необхідним для здійснення правосуддя.

8. Визначення кола справ, які мають належати до компетенції мирових судів повинно ґрунтуватися на врахуванні особливостей мирової юстиції – примирне начало, наближення до населення, спрощення провадження та оперативний розгляд. Зокрема, при законодавчому окресленні компетенції мирових судів має враховуватись не тільки критерій малозначності, а й складність справ та потенційна можливість мирного врегулювання – примирний потенціал. До повноважень мирових судів мають належати такі справи: 1) цивільні: а) позовного провадження, у випадку, якщо ціна позову не перевищує розміру 30 мінімальних заробітних плат, за винятком найскладніших (перелік яких має бути офіційно затверджено); б) наказного провадження; в) окремого провадження; 2) кримінальні (за винятком

справ щодо неповнолітніх): а) приватного обвинувачення; б) щодо кримінальних проступків; 3) про адміністративні правопорушення, що належать до компетенції судів. Найскладніші справи слід виключити з підвідомчості мирових судів, а для справ середнього ступеня складності передбачити альтернативу способу їх розгляду. Диференціація процесуальної форми діяльності мирового суду має відбуватися за двома напрямками: спрощення (з обов'язковим урахуванням меж спрощення) та примирення. Суд повинен володіти достатніми та раціональними інструментами для прискореного розгляду справ (спрощення вимог до судових рішень, комп'ютерні технології забезпечення розгляду справ, імплементація положень Європейської процедури врегулювання спорів з незначною сумою позову) та процесуальними важелями реалізації судового примирення по справах, що наділені примирним потенціалом. Спрощенню провадженнь у справах, підвідомчих мировому суду, можуть слугувати також особливий порядок звернення до суду (усна форма, зменшення кількості обов'язкових реквізитів документів-звернень, попередня реєстрація), обмеження строків та обсягу певних процесуальних дій.

9. Дослідження світової практики функціонування мирових судів та суддів свідчить про необхідність створення Міжнародного мирового суду, який вирішуватиме незначні міжнародні спори, а також узагальнюватиме практику та надаватиме рекомендації з питань застосування судьями примирних процедур.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Цибуляк-Кустевич А.С. Принципи побудови судової системи та їх вплив на доступність правосуддя / А.С.Цибуляк-Кустевич // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Вип. 385 : Правознавство. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 57–62.

2. Цибуляк-Кустевич А.С. Функції мирової юстиції [Електронний ресурс] / А.С.Цибуляк-Кустевич // Порівняльно-аналітичне право : електронне наук. вид. – 2014. – № 6. – С. 369–373. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/6_2014/114.pdf.

3. Цибуляк-Кустевич А.С. Доцільність створення Міжнародного Мирового суду / А.С.Цибуляк-Кустевич // Вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 10-2. – Т. 2. – С. 191–195.

4. Цибуляк-Кустевич А.С. Мировая юстиція у цивільному процесі України / А.С.Цибуляк-Кустевич // Вісник ВККС України. – 2015. – № 1. – С. 40–46.

5. Цибуляк-Кустевич А.С. Роль судді в процедурах примирення та медіації (порівняльно-правове дослідження) / А.С.Цибуляк-Кустевич // *European political and law discourse*. – 2015. – Vol. 2 – Issue 2. – P. 282 – 293. – ISSN 2336-5439

6. Tsybuliak-Kustevych A.S. Theoretical and Legal Reasoning of the Necessity to Implement an Institute of Justice of the Peace in Ukraine / A.S. Tsybuliak-Kustevych // *European Reforms Bulletin*. 2015. – № 2. – P. 67–77. – ISSN: 2418-4209 (printed), 2418-4217 (online).

Тези доповідей:

1. Цибуляк-Кустевич А.С. До питання про доцільність запровадження інституту мирових суддів в кримінальному судочинстві України / А.С.Цибуляк-Кустевич // *Кримінальний процес України в контексті європейських стандартів судочинства : матеріали Наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 груд. 2007 р.)* / [ред. кол. : О.М.Джуца, М.В.Бочкарьов, С.М.Стахівський та ін.]. – К. : КНУВС, 2008. – С. 157–160.

2. Цибуляк-Кустевич А.С. Призначення мирового суду в контексті судово-правової реформи України / А.С.Цибуляк-Кустевич // *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. тез наук. доп. за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Луцьк, 14–15 берез. 2008 р.)* / [уклад. М.Л.Варченко, Н.М.Гончарова та ін.]. – Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2008. – 360 с. – С. 66–68.

3. Цибуляк-Кустевич А.С. Місце мирового суду в судовій системі України / А.С.Цибуляк-Кустевич // *Проблеми судової реформи в Україні : зб. тез доп. та наук. повідомлень учасників Наук.-практ. семінару молодих учених та здобувачів / під заг. ред. А.П.Гетьмана*. – Х. : Кроссоуд, 2008. – С. 100–103.

4. Цибуляк-Кустевич А.С. До питання про підсудність кримінальних проступків судам загальної юрисдикції України / А.С.Цибуляк-Кустевич // *Українське правосуддя: Здобутки та перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 16 трав. 2008 р.)*. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 537–542.

5. Цибуляк-Кустевич А.С. Сутність категорії «мирова юстиція» // *Осінні юридичні читання : тези доп. та наук. повідомлень Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Харків, 12–13 листоп. 2008 р.)* / за заг. ред. А.П.Гетьмана. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 470–472.

6. Цибуляк-Кустевич А.С. Перспективи впровадження інституту примирення в цивільному судочинстві України / А.С.Цибуляк-Кустевич // *Вісник Академії адвокатури України*. – К. : Видавничий центр Акад. адвокатури України. – 2010. – № 2 (18). – С. 187–191.

7. Цибуляк-Кустевич А.С. До питання співвідношення і

розуміння понять «мирова юстиція», «мировий суд» та «мировий суддя» / А.С.Цибуляк-Кустевич // Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25–26 лип. 2014 р.). – Львів : Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив», 2014. – С. 41–44.

8. Цибуляк-Кустевич А.С. Основні типи (моделі) мирової юстиції / А.С.Цибуляк-Кустевич // Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15–16 серп. 2014 р.). – Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2014. – С. 27–32.

АНОТАЦІЯ

Цибуляк-Кустевич А.С. Мировая юстиция. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. - Харків, 2016.

У дисертації розроблено комплексну концепцію інституту мирової юстиції та обґрунтовано необхідність впровадження її у правову систему України. Визначено правову природу мирової юстиції через з'ясування її сутності, термінологічних проблем, ознак і функцій. Охарактеризовано світові моделі мирової юстиції та виокремлено теоретико-правові передумови впровадження мирової юстиції в Україні. Визначено місце мирових судів у державному механізмі загалом та судовій системі зокрема. Сформульовано авторське визначення термінів «мировий суддя», «мировий суд», «мирова юстиція» та показано їх співвідношення. Надано пропозиції щодо вимог до кандидата на посаду мирового судді в Україні й оптимального порядку зайняття ним посади. Запропоновано організаційні та процедурні механізми відправлення правосуддя мировими суддями в Україні.

Ключові слова: мировая юстиция, мировий суд, мировий суддя, місцевий суд, доступність правосуддя, судоустрій, інститут судової влади, спрощене провадження, примирні процедури, судове примирення.

АННОТАЦИЯ

Цибуляк-Кустевич А.С. Мировая юстиция. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.10 – судоустройство; прокуратура и

адвокатура. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. - Харьков, 2016.

Диссертация посвящена разработке комплексной концепции института мировой юстиции и обоснованию необходимости его внедрения в правовую систему Украины. Определена правовая природа мировой юстиции посредством выяснения ее сущности, терминологических проблем, признаков и функций; исследованы мировые модели мировой юстиции. Выделены теоретико-правовые предпосылки введения института мировой юстиции в Украине. Обосновано место мировых судов в государственном механизме в целом и судебной системе в частности. Сформулировано авторское определение и соотношение понятий «мировой судья», «мировой суд», «мировая юстиция». Разработан перечень требований к кандидатам на должность мирового судьи в Украине; порядок наделения их полномочиями, а также организационные и процедурные механизмы отправления правосудия мировыми судами в Украине.

Ключевые слова: мировая юстиция, мировой суд, мировой судья, местный суд, доступность правосудия, институт судебной власти, упрощенное производство, примирительные процедуры, судебное примирение.

SUMMARY

Tsybuliak-Kustevych A.S. Justice of the Peace. – *Manuscript.*

Dissertation for Doctor of Philosophy Degree, speciality 12.00.10 – judiciary; prosecutor's office and bar. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kharkiv, 2016.

The dissertation develops a complex concept of the institute of Justice of the peace and explains the necessity of its implementation into the Ukrainian legal system. The legal nature of Justice of the Peace as an institution of judicial power, designated to insure the availability of justice and decrease the level of conflicts locally, by executing justice in minor cases by Judges of the Peace, with the aim on peaceful resolution, using a special procedure, is defined. Justice of the peace is being demonstrated to consist, as an institute of judicial power, of the unity of such elements: 1) Courts of the Peace (local justice body); 2) Judges of the peace (officials of the courts); 3) combination of authorities of judges and their practice of executing justice, including a reconciliatory one. Authorial definition is formulated, and an interrelation of terms “Judge of the Peace”, “Court of the Peace”, “Justice of the Peace” is established. The meaning of the term “Justice of the Peace” is argued to include these elements: 1) institutional; 2) material; 3) organizational; 4) functional.

International models of Justice of the peace are being characterized, and a suggestion of the necessity of creation of International Court of the peace, that will colligate the practice, and recommend the judges, regarding the execution of the procedures of reconciliation, as well as hear and resolve minor international disputes, is displayed.

Theoretical legal preconditions of the implementation of the Justice of the peace in Ukraine are specified, in particular: considerable legal history of functioning of the Judges of the peace and their prototypes on the territory of modern Ukraine; the necessity of reforming the system of local courts, and the unanimity of scholars community in believing that Courts of the peace, as a part of judicial system, can overcome a notable part of problems of judicial power; specifying recommendations on the necessity to insure a real access to justice in international acts, by the means of: simplifying procedures, encouragement towards reconciliation (including judges), acceleration of proceedings, decrease of judicial expenses, implementation of special procedures for disputes with minor claims; positive experience of functioning of foreign Courts of the Peace, as a part of judicial system.

The author defines a place of courts of the peace within a state mechanism: as a part of judicial system (not local governance or an alternative dispute resolution); and within the judicial system itself: as a variation (the lowest level) of local courts with general jurisdiction, for which, courts of appeal with general jurisdiction shall act as an appellate court. Suggestions concerning the requirements to the candidates for a Judge of the peace positions in Ukraine and the procedures for taking up their functions are made. The network of courts of the peace, are proposed.

It is demonstrated, that during the legislative specifications of jurisdiction of Courts of the peace, the criteria, that shall be considered is as follows: 1) the minority of cases; 2) the complexity of cases; 3) the possibility of peaceful settlement, - reconciliatory potential. A list of cases, that should be included into the Courts' of the Peace jurisdiction is suggested, in particular: 1) civil cases: a) action proceedings, characterized by their minority and low level of complexity, b) writ proceedings cases, c) separate proceedings cases; 2) criminal cases (excluding cases related to juveniles): a) of private prosecution, b) of criminal offense; 3) administrative cases, under the courts' jurisdiction. The necessity of legislative specification of two directions of procedural form of operation of the Court of the peace: simplifying and reconciling, is demonstrated. Suggestions on major directions for simplifying are made, the basis of the reconciliatory procedures for the Judge of the peace are developed.

Key words: justice of the peace, court of the peace, judge of the peace, local court, availability of justice, institution of judicial power, simplified

proceedings, reconciliatory procedures, judicial reconciliation.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент О.О. Овсяннікова

Підписано до друку 28.03.2016. Формат 60×90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн.друк.арк. 0,7. Облік.вид.арк.0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1752.

Друкарня
Національного юридичного університету України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77